

Jeg forsker, ergo praktiserer jeg
- om min socialkonstruktivistiske sejlads ud i videnskaben
Søren Barlebo Wenneberg

WP 3/2003

March 2003

**MPP Working Paper No. 3/2003 ©
March 2003
ISBN: 87-91181-39-9
ISSN: 1396-2817**

Department of Management, Politics and Philosophy
Copenhagen Business School
Blaagaardsgade 23B
DK-2200 Copenhagen N
Denmark
Phone: +45 38 15 36 30
Fax: +45 38 15 36 35
E-mail: ke.lpf@cbs.dk
www.cbs.dk/departments/mpp

Jeg forsker, ergo praktiserer jeg

- om min socialkonstruktivistiske sejlads ud i videnskaben

Af Søren Barlebo Wenneberg

Min forskningsmæssige interesse er sådan set meget nem at præsentere. Jeg er interesseret i at finde ud af, hvad videnskab er. Det har jeg indtil videre brugt omkring ti år på og regner med at bruge resten af min tid på. Mindre simpelt er det at redegøre for, hvorfor netop dette er blevet mit forskningsemne, eller hvad svaret så er. Hvad videnskab er, er ikke en simpel størrelse, og det bliver ikke mindre simpelt af, at jeg studerer dette spørgsmål videnskabeligt. Jeg oplever, at jeg er i gang med en forskningsmæssig sejlads, hvor kursen ikke er klar, og hvor skibet bliver bygget om undervejs. Dette er dog ikke det samme som, at alt er flydende og kaotisk. Nogle pointer står klarere frem undervejs – men mere om dette senere.

Under sejladsen er det dog blevet mere og mere klart, at det er vigtigt for mig at forholde mig til, hvad det egentligt er, jeg er i gang med. Der er meget at overveje: Hvad vil det sige at forske? Hvad er mit udgangspunkt? Hvilke bagvedliggende antagelser er mit forskningsmæssige projekt baseret på? Hvordan kan jeg sige noget om videnskaben på en interessant måde? Hvordan kan jeg argumentere for, at mine opfattelser skulle være interessante for andre end mig selv? Hvad betyder det, at jeg videnskabeligt studerer videnskaben – er her ikke et selvrefleksivt problem? Hvad skal jeg som forsker gøre for at forholde mig til mine egne antagelser og disse selvrefleksive problemer?

Det er disse overvejelser, som jeg vil forsøge at videregive i dette kapitel. Man kan med god ret sige, at på mange måder er disse overvejelser spundet ind i den diskussion eller de diskussioner, som man typisk betegner som socialkonstruktivistiske. Derfor kan man også sige, at dette er et forsøg på at redegøre for en socialkonstruktivistisk videnskabelig position.

Jeg vil i det følgende først præsentere mit forskningsmæssige fokus og interesse. Her redegør jeg også for, hvad formålet er med min forskning. Hvad skal der komme ud af den. Dernæst kommer jeg ind på, hvorfor den socialkonstruktivistiske position bliver et omdrejningspunkt for mig, når jeg begynder at reflektere over, hvad det er jeg gør, når jeg studerer og forsker i videnskaben. Kunne det have været anderledes i den forstand, at jeg kunne have taget helt andre grundlagsproblematikker og diskussioner op? Som det tredje redegør jeg for, hvordan den socialkonstruktivistiske position og diskussion pludselig begynder at sætte nye dagsordener for en selv og ens opfattelse af verden. For det fjerde vil jeg prøve at redegøre for, hvilke selvrefleksive problematikker, man kommer ind på, når man studerer videnskab med et socialkonstruktivistisk udgangspunkt. Hvilke konsekvenser får det for ens egen forskning og syn på det man laver som forsker? Som det femte vil jeg præsentere mine overvejelser over, hvordan forskningens proces og håndværk kan/bør se ud, når man er socialkonstruktivist. Det andre kalder metodologi eller analysestrategi, men som jeg helst vil se som nogle normative fordringer til mig selv – som forsker og person. Som det sjette og sidste vil jeg komme med en række forsigtige anbefalinger til andre med udgangspunkt i mine egne erfaringer.

Hvad er videnskab? Om begyndelsen på en sejlads

Det hele begyndte med videnskabsteoriundervisningen på mit kandidatstudie. Videnskabsteori byggende på kongerækken bestående af filosoffer som Popper, Kuhn, Lakatos og Feyerabend. Vi fik at vide, at hvis man skal forstå, hvad videnskab er, så handler det om at forstå, hvad sandhed er for en størrelse, og at denne diskussion skal tages filosofisk. Her er den arketypiske grundmodel, at sandhed handler om forholdet mellem viden og virkelighed. Hvis viden svarer overens med virkeligheden, så er den sand. Man kan kalde det mange ting: viden korresponderer, afspejler, matcher eller beskriver virkeligheden, men ideen er den samme. Viden er sand, hvis den korrekt gengiver virkeligheden. Grunden til at sandhedsdiskussionen er afgørende for at forstå videnskaben er, at i filosofiens verdensbillede er videnskaben den mest filosofisk reflekterende og rationelle måde at skabe viden på, der forsøger at gengive virkeligheden korrekt. Når man forstår den filosofiske sandhedsproblematik, så forstår man også, hvad videnskab er, og hvordan den skal bedrives.

Selvfølgelig handler videnskabsteorien om, at det ikke er så nemt at bestemme sandheden. At vi ikke har let direkte adgang til virkeligheden, men må nøjes med fænomenerne, som de fremtræder for os (positivismens opgør med naivrealismen). At vi ikke logisk kan bevise sandheden pga. induktionsproblemet, men må nøjes med at opstille dristige hypoteser (Poppers falsifikationisme). At teoriladethed (Popper) og paradigmer (Kuhn) gør det vanskeligt objektivt at bestemme selv simple empiriske data (perspektivismen). At vi af subjektive og forskningsstrategiske grunde ofte har en række antagelser, som vi holder fast i på trods af modstridende data (Lakatos' forskningsprogrammer med en hård kerne). At viden ikke produceres bedst gennem rationelle metoder (Feyerabends "anything goes").

På trods af disse tydelige problemer fastholder videnskabsteorien i sin gængse filosofiske variant to forestillinger. For det første at sigtet stadig er at bestemme sandheden på trods af de vanskeligheder, som vores sansnings og erkendelses utilstrækkeligheder giver os. Og for det andet at videnskaben er den optimale måde at bestemme sandheden på. Ud af dette kommer der en grundlæggende forståelse af videnskaben frem. Videnskaben ses som den dommer, der kan vurdere, hvorvidt en viden produceret af mennesker rent faktisk svarer overens med virkeligheden. Skematisk kan modellen se sådan ud:

Menneskelig viden → Videnskabelig viden ← Virkeligheden

Ideen er, at den menneskelige viden kan vise sig at være fejlagtig (den fallibalistiske lærdom), men at videnskaben er en instans, der kan sætte sig som dommer over den fejlagtige menneskelige viden. Videnskaben kan dømme om, hvorvidt den menneskelige viden rent faktisk svarer til virkeligheden, som den er i sig selv. Opfattelsen som den traditionelle filosofiske videnskabsteori tilbyder er således, at videnskaben ses som den menneskelige og samfundsmæssige institution, der bedst kan bestemme, hvordan virkeligheden er i sig selv.

Måske er videnskaben nok selv en menneskelig og samfundsmæssig instans og er derfor også selv underlagt fallibalismen (at al viden kan vise sig at være fejlagtig), men dette er faktisk ikke noget problem, for så kan en ny og bedre videnskab altid dømme over tidligere tiders fejlagtige videnskab. Tilbage står en videnskabsopfattelse, der altså siger, at videnskab skal forstås som den instans i samfundet, der bedst kan bestemme sandheden, og netop herfor er sandhedsdiskussionen den vigtigste at forholde sig til og forstå, hvis man skal forstå, hvad videnskaben er.

Så langt så godt kan man sige. Dette er den abstrakte filosofiske opfattelse, som videnskabsteorien tilbød og stadig tilbyder. Desværre har ti års arbejde med videnskaben aldrig givet mig den oplevelse, at man får en særlig god forståelse af videnskaben som konkret empirisk størrelse, hvis man vil forstå den ud fra denne sandhedsorienterede opfattelse. Den filosofiske sandhedsproblematik kan simpelt hen ikke bruges til at forstå og indfange den udbredte, mangfoldige og komplekse størrelse, vi i dag kalder videnskab.

Den sandhedsbaserede opfattelse af videnskaben har tydelige problemer med at indfange den konkrete praksis som vi kalder videnskab. Utallige videnskabelige aktiviteter kan ikke indfanges med sandhedsproblematikken som optik. Forskere udøver ikke deres videnskabelige aktiviteter på en måde, som kan forstås som, at de forsøger at forholde deres viden til virkeligheden selv. Tværtimod må deres videnskabelige aktiviteter ses som et forsøg på at skabe viden, der fastslår, at virkeligheden er på en speciel måde. De har ingen adgang til virkeligheden uden om deres videnskabelige aktiviteter og deres videnskabelige viden. Uanset hvor meget vi diskriminerer og indsnævrer den videnskabelige aktivitet, så kan forskningen ikke leve op til videnskabsfilosoffernes logiske og rationalistiske billede af, hvordan videnskab skal bedrives. Ikke en gang fysikerne kan indfanges af denne model.

Er løsningen så at indsnævre videnskaben til filosofernes diskurs, hvor de ikke er interesseret i at producere ny viden, men udelukkende at justificere eksisterende viden gennem rationelle metoder? Udover det problem, at videnskab så kun bedrives af filosoferne og ikke længere har med videnskabelse at gøre, er der også det problem, at filosofien selv kommer i vanskeligheder. Den ovenstående kongerække af videnskabsteoretikere må i dag nemlig læses anderledes, end jeg gjorde i det ovenstående. Den må læses som en forfaldshistorie. En forfaldshistorie i den forstand, at den viser, at hele den grundlæggende model med videnskaben som dommer mellem den menneskelige viden og virkeligheden slet ikke kan opretholdes. Videnskabsteoriens udvikling i gennem det 20. århundrede viser for det første, at skellet mellem virkelighed og videnskabelig viden slet ikke er så indlysende som det kan synes ved første øjekast. Forskeren ved aldrig, hvornår han/hun har fat i virkeligheden selv. Poppers og Kuhns arbejde viser dette. Det vi troede var virkeligheden kan vise sig udelukkende at være et resultat af vores egen viden. Der er mange måder at udtrykke dette på. Paradigmernes inkommensurabilitet er nok den mest kendte. For det andet viser udviklingen i det 20. århundrede, at det slet ikke er så nemt at skelne mellem menneskelig viden generelt og videnskabelig viden. Forskerne producerer i den sidste ende viden på samme måde, som alle andre. Der er i den sidste ingen principiel kvalitativ forskel. Forskere ligger under for alle de samme kognitive og sociale begrænsninger som alle andre.

Resultatet af disse overvejelser er for mig at se, at den mest udbredte og traditionelle forståelse af videnskaben – den filosofiske sandhedsmodel – må opgives. Den kan simpelt hen ikke bruges til at forstå videnskaben – specielt ikke i den form den har i dag, med videnskab som en kompleks og samfundsmæssig udbredt størrelse. Dermed ikke sagt, at den filosofiske diskurs er meningsløs; for det mener jeg ikke. Det er jo til dels denne, der viser, at sandhedsopfattelsen af videnskaben ikke er gangbar.

Her stod jeg så som ung forsker og phd-studerende. Med ambitionen om at forstå hvad videnskab er og med en ødelagt traditionel model. Hvad gør man så? Opgiver projektet eller prøver at søge efter en anden model? Jeg valgte det sidste - at søge efter en anden model – og det gør jeg stadig!

Formålet med min forskning er også i dag – efter ti års arbejde - at forstå, hvad videnskab er for en størrelse. Nu er formålet bare at være med til at udvikle en anden model end den traditionelle.

Hvad er socialkonstruktivisme? Om at bygge et erkendelsesteoretisk fartøj

Det er denne søgen efter en anden model til at forstå videnskaben, der førte mig ind i de socialkonstruktivistiske diskussioner. Dette kan forstås på to måder. For det første ser jeg socialkonstruktivismen i meget bred forstand som en position, der gør op med naturligheder. Hvilket jo netop er hvad jeg gør – jeg vil gøre op med den naturlige og selvfølgelig forståelse af videnskaben (den der ser videnskaben ud fra en filosofisk sandhedsdiskurs). For det andet ser jeg mere snævert en form for socialkonstruktivisme som et bud på hvad viden er og hvordan viden skabes. Og her er netop tale om et alternativt bud i forhold til det traditionelle sandhedsorienterede bud, som ser viden som ”justified true belief”. Socialkonstruktivismen var således et naturligt udgangspunkt, når man som jeg søgte et alternativ til den naturlige, traditionelle og selvfølgelig opfattelse af videnskaben.

Men hvad mener jeg egentlig med, at socialkonstruktivismen gør op med naturligheder? Lad mig komme med et eksempel. Når vi i fjernsynet ser iranske grædekoner agere til begravelser, så har mange den opfattelse, at deres skrigen, råben og kasten rundt med deres egen krop overfor et stort publikum er totalt overdrevet. At de skaber sig. Det er jo ikke den naturlige måde at udtrykke sorg på. Det er jo som helt modsat. Når man er ked af det, så er man stille, går for sig selv og får tårer i øjnene. Det er den naturlige og kropslige reaktion, når man føler sorg. Men er det nu så simpelt? For antropologiske undersøgelser viser, at det der opfattes som naturligt er meget forskelligt fra land til land. De iranske grædekoner er lige så oprigtige og naturlige, som dem der stille græder for sig selv. Dette tyder på, at det vi opfatter som naturligt eller kropsligt/fysisk bestemt faktisk også er socialt meddetermineret – hvad skulle det ellers være, når der er så store kulturelle forskelle? I dette perspektiv bliver socialkonstruktivismen en position, der siger, at vi skal være yderst kritiske over for det vi opfatter som naturligheder – det kan ofte vise sig at være socialt påvirket.

Min lærdom af dette er, at selvom det syn på videnskaben, der siger at videnskab handler om at skabe sand viden, virker naturligt og indlysende, behøver det på ingen måde at være sådant. Denne naturlighed kan vise sig at være begrundet i en række sociale faktorer. Samtidigt bliver mit eget videnskabelige projekt at kritisere dette traditionelle billede af videnskaben og gøre op med det. Et projekt der erkendelsesmæssigt består i at ”afsløre” de bagvedliggende sociale faktorer, der opretholder dette ”naturlige” billede af videnskaben.

Men når det traditionelle korrespondens syn på viden ikke kan opretholdes, hvad er viden så? Det er her, at socialkonstruktivismen igen byder sig til – som en form for erkendelsesteoretisk position. Med udgangspunkt i en videnssociologisk tradition (f.eks. Berger og Luckman) og en pragmatisk filosofi (f.eks. Rorty) opfattes viden i stedet for en social institution, der gør det muligt for individer at handle. I stedet for at viden vurderes i forhold til virkeligheden selv, der bliver viden nu sat i spil i praksis. Den viden der virker, er den rigtige viden – i den forstand at det er den viden der overlever og får lov til at brede sig. Ud fra dette syn bliver viden udtryk for en rutineret og legitimeret institution.

Med dette syn på viden og kritikken af naturligheder leverede socialkonstruktivismen netop det erkendelsesteoretiske ståsted, som jeg havde behov for at kunne se på videnskaben på en ny og

anderledes måde. Set i bakspejlet er det ikke mærkeligt, at jeg ganske langsomt men sikkert blev tiltrukket af socialkonstruktivismen. På den anden side er der nok ingen tvivl om, at andre ismer og logikker sagtens kunne have været aktuelle. Der er ingen nødvendighed i det socialkonstruktivistiske perspektiv.

Hvad er virkelighed? Om den selvrefleksive sejlads

”So far so good” kan man fristes til at sige. Indtil videre er socialkonstruktivismen god og nyttig. Den hjælper med at gøre op med det traditionelle perspektiv og samtidig leverer den et erkendelsesteoretiske værktøj til dette. Men den vil typisk gøre mere end dette. Eller rettere: når man er begyndt at abonnere på det socialkonstruktivistiske perspektiv, så sker der noget uden man helt er bevidst om det. Fra udelukkende at være et værktøj på det erkendelsesteoretiske niveau begynder socialkonstruktivismen også at have betydning for, hvordan man ser virkeligheden selv. Den begynder at have ontologiske konsekvenser.

Hvorfor nu det? For det første er dette en konsekvens af, at man bruger socialkonstruktivismen til at demaskere og dekonstruere de naturlige opfattelser og essenser. Når selvfølghederne og naturlighederne er væk, så bliver virkeligheden der er tilbage noget flydende. Når verden ikke består af det man naturligt tror, hvad består den så af? Det er oplagt at begynde at fundere over dette ontologiske spørgsmål.

For det andet er socialkonstruktivismen som et erkendelsesteoretisk ståsted med til at sige noget om, hvad viden og videnskab er. Men når man samtidig studerer den sociale virkelighed, som jeg gør, så er viden og videnskab jo også en del af den sociale virkelighed. På denne måde får socialkonstruktivismen ligeledes ontologiske implikationer. Egentligt er der to grunde til dette, men de er vanskelige at skille ad.

Den ene grund er, at ud fra et socialkonstruktivistisk perspektiv er det vanskeligt at have en tilgang til virkeligheden selv. Man har altid kun viden om den eller perspektiver på den. Virkeligheden selv unddrager en. Men man vil ofte være tilbøjelig til, at sætte lighedstegn mellem den viden om virkeligheden man har eller det perspektiv på virkeligheden man har, og så virkeligheden selv. Når vi bliver indsocialiseret i verden, har man samtidig internaliseret en række antagelser om verden og en tilbøjelig til at tro, at dette er virkeligheden selv. Der er altså en naturlig tendens til at glide fra en opfattelse af virkeligheden (det erkendelsesmæssige) til at tro, det er virkeligheden selv (det ontologiske). På denne måde bliver virkeligheden selv socialt konstrueret.

Den anden grund til at socialkonstruktivismen får ontologiske konsekvenser er en følge af den selvrefleksive problematik, der kommer, når man selv er med til at skabe viden om den sociale virkelighed. For den viden man skaber er jo selv en del af den sociale virkelighed. Det vil sige, at når man gennem en socialkonstruktivistiske erkendelsesmæssig position er med til at skabe viden, er man samtidig med til at konstruere den sociale virkelighed selv. Her kommer det tydeligt frem, at socialkonstruktivismen fra at være noget, man bruger til at demaskere og dekonstruere selvfølgheder og naturligheder, også har et konstruktivt element. Man gør noget med den socialkonstruktivistiske viden. Man bygger en social verden med den.

På trods af at begge de to ovenstående grunde har meget tilfælles – de er begge udtryk for en gliden fra det erkendelsesmæssige til det ontologiske; fra viden til virkelighed – så er det alligevel

afgørende vigtigt at skelne mellem dem. For den første grund – den naturlige glidning – er udtryk for en problematisk glidning. Noget man faktisk skal forsøge at undgå. Det er ud fra den videnskabelige tilgang forkert ubevidst og ureflekteret at sætte lighedstegn mellem ens virkelighedsopfattelse og virkeligheden selv. Ja – faktisk går det videnskabelige projekt netop ud på at undgå dette. Den anden grund – hvor viden er med til at konstruere en social virkelighed – er derimod ikke problematisk. At man bevidst skaber ny viden, der er med til at konstruere en ny social virkelighed, er hele ideen med det videnskabelige projekt (og oplysningstanken).

Det reflektive problem er selvfølgelig, at det er yderst vanskeligt at skelne mellem de to glidninger og situationer. Hvornår kommer man fejlagtigt til at tage sin egen viden for gode varer og kommer til at tro, at der er tale om virkeligheden selv? Og hvornår har man bevidst og reflekteret skabt viden, der er med til at konstruere en ny social virkelighed? Ja – selvfølgelig vil man gerne selv tro, at det altid er det sidste, man gør. Men ofte bliver man efterfølgende afsløret og dekonstrueret af andre, som så viser, at der var en række bagvedliggende sociale faktorer, der gjorde, at man troede at man gjorde det sidste, men faktisk gjorde det første.

Denne problematik kan man ikke undslippe. Det er socialkonstruktivismens åg (det vi betaler for at leve i en socialkonstruktivistiske tidsalder). Når vi ikke længere tror på eller accepterer, at videnskaben kan bevise noget, må vi hele tiden leve med denne uafgjorthed. At vi på den ene side tror, at vi siger noget videnskabeligt, og at vi ikke ligger under for vores egne sociale bindinger. Men at vi på den anden side godt ved, at vores viden snart vil blive udsat for andres dekonstruktioner, hvor de fremlægger alle de sociale faktorer, som har virket bag om ryggen på os uden at vi var bevidste om det.

Som en konsekvens af dette åg har jeg også tit brugt Sisyfos-myten som metafor for det videnskabelige arbejde (videnskab er et Sisyfos arbejde). Vi kæmper for at komme fri af de sociale bindinger og for at skabe en videnskabelig viden, der er andet end udtryk for vores egne idiosynkrasier og ideologier. Men lige så snart vi har konstrueret denne viden, kommer der nogle andre og dekonstruerer den. Som når stenen triller ned af bjerget for Sisyfos. Og både Sisyfos og vi kan starte forfra. Men bemærk, at i Camus' fortolkning af myten er Sisyfos lykkelig. Han har lært at leve med sin byrde og den giver mening for ham. På samme måde tror jeg, at vi kan lære at leve med den socialkonstruktivistiske videnskab og dens åg. Ja – faktisk kan vi jo tro på, at vi gennem denne videnskabelige praksis hele tiden er med til at flytte det sociale lidt – også selv om det sociale bag om ryggen har narret os.

Okay, lad mig rekapitulere. Hvilken virkelighedsopfattelse ender min socialkonstruktivistiske position så i? For det første vil jeg analytisk skelne kraftigt mellem den sociale virkelighed og den fysiske virkelighed, også selv om denne distinktion både er vanskelig at begrunde analytisk og selv om den er yderst problematisk i praksis (se Wenneberg 2000). Man kan sige at det er ubegrundet eller mit perspektivs blinde plet. For det andet vil jeg sige, at den fysiske virkelighed er meget vanskelig tilgængelig for os, og at vi skal være meget påpasselige med ikke at komme til at sætte lighedstegn mellem vores viden om virkeligheden og virkeligheden selv. Der er desuden konstant en fare for at vi ubevidst kommer til at glide fra en erkendelsesmæssig socialkonstruktivisme (at viden er socialt konstrueret) til en ontologisk socialkonstruktivisme (at den fysiske virkelighed er socialt konstrueret). Hvilket jeg opfatter som en problematisk position. For det tredje vil jeg sige, at den sociale virkelighed er tilgængelig for os, og at vi faktisk kan være med til at konstruere denne gennem vores videnskabelige arbejde.

Hvad er videnskab nu for mig? Om pludselig at have en ustyrlig speedbåd

Det ovenstående virkelighedssyn kan virke uskyldigt, men for mig at se er det det ikke. Tværtimod. I hvert fald ikke når man skal kombinere det med et videnskabssyn. For hvad bliver videnskab ud fra det socialkonstruktivistiske perspektiv og den ovenstående virkelighedsopfattelse? Først og fremmest er det vigtigt at slå fast, at sandhedsoptikken på videnskaben og viden må gradbøjes. Sandhed er ikke længere det fundamentale krav til videnskab og kan ikke være det. Vi kan ikke vurdere viden og videnskab ud fra, hvorvidt viden afspejler virkeligheden. For vi har ikke adgang til virkeligheden selv. Dermed ikke sagt at sandhed ikke spiller en rolle. For det gør den. Sandhed skal i stedet anskues som et ideal, som videnskabsfilosofferne arbejder med. Det er ikke et ideal for den praktiserende videnskabsmand eller –kvinde.

I stedet bliver videnskab en praksis, hvor målet er at producere viden, der kan anvendes. Forskeren praktiserer sin videnskab gennem at sætte den i spil i en reflektiv praksis. Hermed bliver det anvendelsen, som videnskaben i den sidste ende skal vurderes ud fra. Hvis den videnskabelige viden kan være med til at konstruere et samfund, der er bæredygtigt både teknisk og socialt, så er denne viden god. Hermed bliver fokus og vægten lagt på videnskabens konstruktive side – at viden skaber noget og at viden gør os magtfulde. Videnskaben går fra at være en sandhedssøgende kustode til at være en samfundsinstitution, der skaber forandring og innovation. Videnskaben bliver speederen i vores samfund.

Når det er anvendelsen af viden, der bliver afgørende for vurderingen af viden, så bliver det afgørende vurderingskriterium for viden om den er tillidsvækkende (Wenneberg, 2001). Hvis viden ikke er troværdig og vækker tillid, kan den ikke øve indflydelse i samfundet. Derfor er videnskab stadig et spørgsmål om at producere viden, som kan stå for en kritisk test. Nu er målet bare ikke at producere sand viden, men at producere tillidsvækkende viden. Men netop derfor er videnskabens kernekompetence stadig at være kritisk. Intet er så tillidsvækkende som det at være kritisk. Vi har mere tillid til viden, der er kritisk gransket, som til viden der umiddelbart plæderer for at være korrekt. Men afgørende er det, at viden ikke kritiseres ved at vurdere den i forhold til virkeligheden, men i forhold til den eksisterende viden og nye data. Alt sammen menneskelige konstruktioner.

Det siger også noget om, hvad der må være en af de mest fundamentale normer for forskeren. Det er at være ydmyg. Ydmyghed er den rette indstilling, når man har et socialkonstruktivistisk videnskabssyn, og er formålstjenligt hvis man vil producere tillidsvækkende viden. Man må være ydmyg fordi man er med til at producere et samfund på et grundlag, som man selv godt ved vil blive dekonstrueret og demaskeret på et tidspunkt.

Hvad er de metodologiske konsekvenser? Om at lære at styre og bruge speedbåden

At man ender ud med et andet videnskabssyn, når man får det socialkonstruktivistiske perspektiv ind under huden, står nok ikke til at ændre. Og det er et videnskabssyn, som stiller nye og anderledes krav til forskeren og hans/hendes selvopfattelse. Ligeledes er det et videnskabssyn, der sætter fokus på videnskabens evne til at producere samfundsforandringer gennem en reflektiv praksis. Dette accentuerer behovet for, at vi lærer at håndtere den produktive kraft der ligger i videnskaben og produktionen af videnskabelig viden. Ud fra mit perspektiv på socialkonstruktivismen er det absolut ikke sådan, at "anything goes". Tværtimod skal man for mig

at se være endnu mere metodisk bevidst inden for et socialkonstruktivistisk videnskabssyn. Heldigvis kan en masse af det traditionelle håndværk og de traditionelle metoderegler overføres fra det gamle videnskabssyn til det nye. Lad os tage nogle eksempler.

En god gammel metodeforeskrift som triangulering – at undersøge et genstandsfelt gennem flere forskellige metoder – er stadig gældende. Nu ikke for at sikre den sande eller korrekte beskrivelse af virkeligheden, men fordi en sådan metodeforeskrift er med til at øge den resulterede videns troværdighed. Det kan også være en måde at inddrage flere interessenter på, hvormed viden bliver mere social robust (Nowotny, 1999; Nowotny m.fl., 2001).

Kravet om objektivitet kan også sagtens opretholdes – nu bare i en ny udgave. Interessesfri og neutral kan man ikke være, men man kan være eksplicit om sine interesser. Det vil klart styrke tilliden til ens resultater, hvis man eksplicit lægger sine forskellige interesser frem. Både de mere erkendelsesmæssige og de mere samfundsmæssige.

Ovenstående er bare to eksempler på, hvordan ”gamle” metodeforeskrifter sagtens kan fortælle os noget interessant i dag, selv om man er gået fra et sandhedsperspektiv på videnskaben til et tillidsperspektiv. Samtidig er dog tydeligt, at indtil videre er det yderst vanskeligt at forholde sig til de traditionelle kriterier i deres nye udgave. Som forskere er vi ikke vant til at være involverede i den samfundsmæssige praksis i det omfang, som vi må være det i dag. Sagerne om Bjørn Lomborg og Arne Astrup viser dette tydeligt. Det er svært at holde tungen lige i munden, når forskningen bevæger sig fra verdensfjern refleksion til en tæt praksis, hvor mange interesser og hensyn løbende skal afvejes.

Udover disse traditionelle metodeforeskrifter i nye udgaver rejser der sig også en række nye metodiske problematikker som følge af skiftet til en socialkonstruktivistisk videnskabsopfattelse. For at forske ordentligt og sikre tillidsvækkende viden skal man også skabe en praksis. Man skal sikre sig, at ens resultater kommer i spil eller i det mindste at de potentielt kan komme i spil. Den pragmatiske vidensopfattelse sætter fokus på, at viden vurderes gennem dets anvendelse, og hvordan kan man så vurdere viden, hvis den ikke bliver anvendt eller forsøgt anvendt? Som forsker har man behov for, at ens videnskabelige viden bliver sat i spil i en relevant praksis. Det er blevet en del af forskningens egenlogik – ikke kun et eksternt krav fra myndigheder eller fra samfundet generelt. Man skal derfor som forsker eller som forskningsmiljø arbejde for, at man har så gode omverdensrelationer som muligt. Det er gennem disse, at man kan få sin viden vurderet og afprøvet, så den kan blive så tillidsvækkende som mulig.

Udover dette behov for at sikre omverdenskontakt er det også blevet en vigtig metodisk problemstilling, hvordan man kan skabe det kritiske og selvkritiske forskningsmiljø med stor åbenhed i forhold til omverdenen og den kritik, der kommer derfra. Det er kritikken, der sikrer tilliden til viden. Det med at tage ansvar for at sikre kritikken i forskningen er også med til flytte fokus fra enkeltforskeren til forskningsmiljøet (forskningsgrupper, institutter etc.). At sikre kritik er yderst vanskeligt for enkeltforskeren. Det er ikke nemt at være kritisk over for sine egne ideer, og man er ikke altid lige motiveret til at sende sit arbejde ud til andre for at lade dem kritisere det. Netop dette gør, at det er miljøet der skal tage ansvaret for kritikken – både den indbyrdes mellem forskerne og motivere til selvkritik. I det hele taget er skiftet fra det traditionelle videnskabssyn til det nye også et skift fra fokuseringen på enkeltforskeren til en fokusering på miljøet. Behovet for at sikre de rette omverdensrelationer for at få prøvet sin viden af er også noget, som kun miljøet sammen kan løfte. Det er for komplekst og ressourcekrævende til, at det kan løftes af den enkelte

forsker. Denne fokusering på miljøet er også med til at gøre forskningsledelsen vigtigere, end den traditionelt har været opfattet (Wenneberg, 2002). Det er også en ledelsesopgave at sikre de rette organisatoriske rammer for forskningen.

Man må altså sige, at selv om forskningen er blevet sat løs som en samfundsmæssig praksis der udvikler sig temmelig hastigt og uforudsigeligt, eksisterer der faktisk allerede en række muligheder for at håndtere denne udvikling. Både en række af de gamle lærdomme og en række nye kan bruges. Som altid er der både behov for kontinuitet og forandring.

Hvad kan andre lære? Om at lære speedbådskontrol videre til andre

Denne tekst begynder med min oprindelige iver efter at forstå, hvad videnskab er. En iver der blev til en ambition om at dekonstruere den traditionelle videnskabsforståelse. Dette ledte til socialkonstruktivismen – både som en kritisk position der tilbyder dekonstruktion af naturligheder og selvfølgeligheder, og som en erkendelsesteoretisk position der giver et andet bud på, hvad viden er (end det traditionelle ”justified true belief” perspektiv). Men socialkonstruktivismen er lumsk. Selv om den lokker med spændende kritiske perspektiver, er den også med til at føre en ud på videnskabelig glatis. Man får både problemer med ens egen videns status og med en tilbøjelighed til at glide over i en ontologisk position, der ikke er frugtbar. Dette betyder, at man undervejs i undersøgelsen af, hvad videnskab er, selv må ændre sin videnskabelige tilgang og sin opfattelse af, hvad videnskab kan være – for overhovedet at komme på fast grund igen. Hvilket igen betyder, at man må begynde at reflektere over de metodiske konsekvenser. Paradokset bliver således også, at hvor man begynder med at studere, hvad videnskab er, der ender man op med at være mindst lige så engageret i, hvad videnskab bør være. Et ubehageligt paradoks, der dog synes uundgåeligt, hvis man ikke bare vil falde tilbage til det traditionelle perspektiv, der undervejs er blevet afsløret som ideologi. Men det er samtidig et paradoks, der kræver en del analytisk behandling, før det konstruktivt opløser sig. Derfor vil jeg lade dette paradoks stå urørt tilbage, men dog lade det være eksplicit og tydeligt. Som en klar kritikmulighed af min videnskabelige position.

Med dette forbehold mener jeg dog godt, at andre kan lære af min sejlads ud i den socialkonstruktivistiske videnskab.

Den første pointe må være, at en socialkonstruktivistisk position koster. Den kan ikke vælges uden at man betaler en kraftig pris, som er at de traditionelle videnskabsopfattelser og –kriterier må opgives eller kraftigt revideres. Det skal man være beredt på. For eksempel skal man vænne sig til, at det bliver et vilkår at god vidensproduktion altid arbejder med begreber og distinktioner, der til dels og for en tid er ubegrundede og ureflekterede. Man kan ikke længere begrunde sit arbejde i en forudgående indsamling af uproblematiske data, men må altid vente på reaktionerne fra omverdenen.

For det andet skal man lære at leve med det evige Sisyfos-arbejde. At man konstant arbejder på undslippe den sociale indlejrethed, og at det kun kan lykkes kortvarigt før ens arbejde dekonstrueres af andre og nyere arbejder. Det er konsekvensen af skiftet væk fra elfenbenstårnet og ud i samfundets heksekedel af en praksis.

For det tredje er det blevet et krav, at man arbejder med at omsætte sin viden – at sætte den i spil. Det medfører blandt andet et krav om forståelighed og retorisk kunnen. Man skal kunne formidle

sin viden til interessenter, der ikke nødvendigvis har den samme faglige baggrund som en selv. Man skal også kunne indfange signaler og feedbacken fra omverdenen, når den bruger ens viden. Det kræver tid til og en respekt for disse andre samfundskontekster. Alt dette kan være vanskeligt for den enkelte forsker at løfte. Derfor bliver organisation, ressourcer og ledelse vigtigt. Dette kræver igen forholdene til forskningspolitik og lignende samfundsproblematikker.

Den væsentligste lærdom må derfor være: tænk dig om inden du bliver socialkonstruktivistisk forsker – det koster.

Referencer:

- Nowotny, Helga (1999). The Need for Socially Robust Knowledge. *TA-Datenbank-Nachrichten 3/4 Vol. 8*.
- Nowotny, H., Gibbons, M., & Scott, P. (2001). *Re-thinking science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Polity Press, Oxford.
- Wenneberg, Søren Barlebo (2000): *Socialkonstruktivisme - positioner, problemer og perspektiver*. København: Samfundslitteratur.
- Wenneberg, Søren Barlebo (2001): *Tillid til og i videnskaben* i Bordum & Wenneberg (red.): ”Det handler om tillid”. København: Samfundslitteratur.
- Wenneberg, Søren Barlebo (2002): *Forskningsledelse som tillidsvækkende sammenkobling mellem samfund og videnskab*. i Hansson & Holst Jørgensen (red.): ” Forskningens dilemmaer”. Samfundslitteratur.